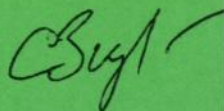

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ЗУЄВ СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ

УДК 911.53 + 930.85

**СУЧАСНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ТА СЕМІОТИКА МУЗИЧНОГО
ФЕСТИВАЛЮ (НА МАТЕРІАЛАХ ХАРКОВА)**

Спеціальність 17.00.01 – теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Харків – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії, історії музики та художньої культури Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент
ПАНАСЮК Валерій Юрійович,
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка, доцент кафедри хореографії, образотворчого мистецтва, теорії, історії музики та художньої культури

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
МАРТИНЮК Тетяна Володимирівна,
Мелітопольський державний педагогічний університет, завідувач кафедри музичного виховання та хореографії

кандидат мистецтвознавства, доцент
СЕРДЮК Олександр Віталійович,
Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, доцент кафедри культурології

Провідна установа: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, кафедра музикології, Міністерство культури і туризму України, м. Київ

Захист відбудеться 31 січня 2007 року о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.807.01. у Харківській державній академії культури за адресою: 61003, Харків, Бурсацький спуск, 4, Мала зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Харківської державної академії культури за адресою: 61003, Харків, Бурсацький спуск, 4.

Автореферат розісланий 25 грудня 2006 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю.І. Лошков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією з головних ознак сучасного культурного простору України є надзвичайно швидке поширення фестивального руху, що, починаючи з 1990-х років, охопив практично всі міста та навіть села. Фестивалі як форма існування музичного мистецтва (альтернативна до сезонних концертів) утворили свого роду календар новітніх українських свят або, за визначенням О. Дьячкової, „фестивальне коло”.

Причинами, що спровокували фестивальний „бум”, стало різке зuboжіння концертного сезону, з одного боку, та процеси регіоналізації та децентралізації з іншого. У зв'язку з розпадом колишнього Радянського Союзу усунення центру (Москва) викликало ланцюгову реакцію та привело до появи нової культурної практики, в основі якої – усвідомлення в минулому провінційних і периферійних фрагментів ландшафту як самоцінних культурних локусів і прагнення задекларувати їх як культурні центри. Зменшення фінансування сфери культури, котре призвело до майже повного припинення функціонування системи гастролей, однак супроводжувалося дією певної „культурної інерції”, обумовленої традиціями визнаної в світі академічної музичної школи. Цей момент злам: відзначився пошуками нових шляхів розвитку, в тому числі „оптимальних” форм існування мистецтва, зокрема музичного. У цьому сенсі на початку 1990-х років актуальності набуває саме фестиваль як альтернатива концертному сезону та резонансний засіб демонстрації культурної значущості певного просторового локусу. Проведення фестивалів стає фактором залучення міста як повноцінного культурного суб'єкту до світового культурного простору, а сам фестиваль набуває значення обов'язкового атрибуту культурного центру.

Продукт міської семіосфери, фестиваль неодмінно пов'язується, а іноді просто ототожнюється з конкретним містом. При цьому успіх фестивалю пояснюється розвиненістю культурної сфери, а „провал” – безнадійною провінційністю міста. Виконуючи просторово-ідентифікаційні функції, фестиваль одночасно стає учасником „змагання” за статус у культурному просторі. Мистецька актуальність фестивалю безпосередньо пов'язана з *центральною* позицією в культурному просторі. Тому схема „центр-периферія” стає немов „нехудожнім мірилом” художньої значущості проекту. Відповідно і зусилля організаторів фестивалів спрямовані на досягнення

непровінційного рівня мистецького заходу. За аналогією до виразу „про смаки не сперечаються, але всі сперечання в світі відбуваються саме з приводу смаків” і позиція фестивалю як суб’єкту культурного простору в системі координат „центр-периферія” є завуальованою причиною та предметом постійних мистецтвознавчих і культурологічних дискусій.

Серед зарубіжних дослідників феномену фестивалю слід згадати П. Паві, який визначає специфіку фестивалю як унікального комунікативного каналу. Досліджуючи фестиваль у контексті теорії свята, К. Жигульський підкреслює його суттєву ознаку – „штучний замітник свята”, а Ж. Боже-Гарн’є та Ж. Шабо вказують на виконання фестивалем функцій культурного центру, здатного приваблювати численних відвідувачів і сприяти розвитку інфраструктури культурної сфери міста. Проблеми, пов’язані з розвитком фестивального руху в Україні, вивчаються вітчизняними мистецтвознавцями та культурологами, про що свідчать результати досліджень, опубліковані у наукових і періодичних виданнях (Г. Ганзбург, О. Дьячкова, О. Зінкевич, А. Мізітова, І. Сікорська, Ю. Чекан, О. Чепалов, М. Черкашина-Губаренко та інші). Слід окремо згадати дисертаційне дослідження львівського науковця М.Шведа, де проаналізовано інкультураційні та акультураційні процеси в м.ж. українських фестивалів сучасної музики. Однак до сьогодні відсутні фундаментальні дослідження узагальнюючого характеру, де було б виявлено та проаналізовано зв’язок між фестивалем і місцем його проведення як частиною культурного ландшафту.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі хореографії, образотворчого мистецтва, теорії, історії музики та художньої культури Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка і відповідає темі №187 „Українська культура і світ: від Бароко до постмодернізму” перспективного плану науково-дослідної роботи СумДПУ ім. А.С.Макаренка на 2000–2006 роки. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради СумДПУ ім. А.С.Макаренка (протокол №9 від 27.03.2006 р.).

Метою дослідження є з’ясування закономірностей поширення фестивального руху в українській культурі кінця ХХ – початку ХХІ століття, а також визначення специфіки функціонування музичного фестивалю „Харківські асамблеї” в семіосфері міста. **Завдання дослідження:**

1. Розкрити зміст понять „семіосфера міста”, „центр”, „провінція”, „периферія”, „маргінальність”.
2. Дослідити особливості культурного ландшафту сучасної України та специфіку Харкова як семіосферного утворення.
3. З'ясувати зміст поняття „фестиваль”. Дати загальну характеристику стану фестивального життя: історія виникнення, шляхи розвитку фестивального руху в Європі взагалі та в Україні зокрема (на матеріалі мистецького життя Європи XIX-XX століття).
4. Визначити характерні ознаки та функції фестивалю в структурі міської культури. Виявити типологію сучасних українських музичних фестивалів на підставі критеріїв визначення їхнього статусу.
5. Дослідити історію проведення музичного фестивалю „Харківські асамблеї”. Проаналізувавши мистецькі події фестивалю, розробити узагальнюючу схему діючої моделі „Харківських асамблеї”.

Об'єкт дослідження – семіосфера Харкова в культурному ландшафті України.

Предметом дослідження є музичний фестиваль як семіотичне утворення та його функціонування в семіосфері міста.

Методи дослідження. Основним методом дослідження обрано ландшафтно-герменевтичний і семіотичний аналіз культурного простору міста й текстів, що функціонують у ньому. У дисертації використано матеріали, в яких відображено особливості культурної сфери Харкова. В якості дослідницького матеріалу постав також фестиваль „Харківські асамблеї” як дійство та його відображення у таких джерелах: друкована продукція фестивалю (щорічники „Харківські асамблеї”, збірки музикознавчих праць, буклети з анонсами програм), відеозаписи концертів і результати безпосередніх спостережень за подіями фестивалю, публікації вітчизняних і зарубіжних періодичних видань.

Наукова новизна одержаних результатів:

- уперше здійснено спробу ґрунтового аналізу явища фестивального „буму” 1990-х років та узагальнення отриманих результатів;
- теорії просторової семіотики Ю. Лотмана та В. Каганського набули подальшого розвитку при дослідженні фестивалю як продукту семіосфери та водночас як утворення, котре

підвищує рівень її насиченості;

- на основі аналізу „інформаційного багажу” міста, в тому числі й активно функціонуючих у його культурному просторі міфів, уточнено специфіку семіосфери Харкова;
- уперше розроблені та застосовані критерії визначення позиційного рівня фестивалів у культурному просторі України.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю використання матеріалів у лекційних курсах з теорії та історії культури, світової художньої культури та історії сучасної музики. Матеріали дисертації також можуть бути використані для подальшого дослідження культурного ландшафту України, семіосфери Харкова, для вивчення феномену фестивального руху в новітній українській культурі та європейській взагалі.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень оприлюднені автором на міжнародних наукових конференціях “Навколо Земпера: синтез мистецтв у європейській культурі XIX-XX століття” (м. Суми, СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003), „Українська та світова музична культура: сучасний погляд” (м. Київ, НМАУ ім. П.І.Чайковського, 2003), „Французька музика в культурі слов'янських країн” (м. Харків, ХДІМ ім. І.П.Котляревського, 2003), „Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: теоретичні та методичні засади розвитку” (м. Суми, СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004), „Спадщина П.І.Чайковського: на шляху в XXI століття” (м. Харків, ХДУМ ім. І.П.Котляревського, 2004), „Гете: універсалізм у музиці” (м. Харків, ХДУМ ім. І.П.Котляревського, 2005). Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри хореографії, образотворчого мистецтва, теорії, історії музики та художньої культури факультету мистецтв Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Публікації. За темою дослідження опубліковано п'ять статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (378 найменувань). Повний обсяг дисертації – 207 сторінок. Основний зміст викладений на 179 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження, характеризується новизна та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі „Місто як феномен культури в сучасній семіотичній науці” здійснено огляд літератури, присвяченої проблемам простору міської культури як специфічного середовища, де „народжується” фестиваль.

Підрозділ 1.1. „Семіотика як методологія дослідження культурного ландшафту” розкриває сутність семіотичного та герменевтичного підходів до вивчення культурного простору та культурних об'єктів – текстів, що інтерпретуються „читачем”. Визначені основні поняття, що характеризують культурний простір як семіотичну систему: *мова, текст, метатекст, інтертекстуальність, комунікація* (В. Іванов, Ю. Лотман, Ю. Крістева, Ю. Степанов, В. Гопоров). Культура постає як континуальний простір з ознакою сферичності, де відбуваються процеси семіозису. Процес утворення смислу пов'язаний зі здатністю семіотичних систем – *монад* – трансформувати інформацію, що надходить до них, у нові тексти. Поняття семіотичної *монади* охоплює і культуру в цілому, і будь-який текст, в тому числі дійсність та людську особистість.

Семіосфері як продукту культури притаманна визначеність у категоріях простору, що відповідає уявленням людини про всесвіт і його побудову. Виявлено та проаналізовано суттєві ознаки простору культури, які обумовлюють генерування нових смислів і значень (І. Андрущенко, В. Каганський, В. Кізіма, В. Тишков, О. Щербіна-Яковлева, Є. Яжембський). З'ясовано, що особливу роль в утворенні семантики культурного ландшафту відіграють поняття недискретності, диференційованості, різномасштабності та ієрархічності культурного простору. Ландшафт – це суцільне середовище, де протистояння об'єкту і фону є умовним: виконуючи функцію певної точки зору, контексту, смислової позиції, кожна точка ландшафту несе в собі семантичне навантаження. Культура є одним із шарів „ландшафту-тексту”, і останній екстраполює на культурний простір і культурні феномени власні просторові категорії та поняття.

Однією з універсальних просторових моделей, „запозичених” культурою у ландшафту, є ієрархія простору, що описується за допомогою схеми „Центр-Периферія-Провінція-Кордон”

(В. Каганський). Статус фрагменту ландшафту визначається певними факторами: динаміка культурних процесів, рівень семіотичної насиченості, ступінь унікальності та універсальності культурного продукту тощо. Маючи певний „репертуар ролей”, фрагменти ландшафту ведуть боротьбу за підвищення свого позиційного рівня, адже у ландшафті можливі зміни у положенні за рахунок їхньої активності (можливість інверсії „центр-периферія”). Ключовим поняттям, що розкриває суть механізму вертикального руху просторових локусів в ієрархії культурного ландшафту, є поняття маргінальності. Обумовлений проміжним, дисонуючим положенням культурного суб'єкту, ефект маргінальності виконує функцію „пружини”, що стимулює активність локусів у досягненні центральної позиції.

У підрозділі 1.2. „Ландшафт міської культури: семіотичний аспект” здійснено дослідження міського простору як спільного об'єкту семіотики простору та ландшафтної герменевтики. Привласнюючи собі ролі в межах системи „Центр-Провінція-Периферія-Кордон”, міста стають носіями статусної ідентифікації. Вони є своєрідними локусами ландшафту, точками, де культура найбільше втрутилася в природу. Крім того, міста найбільше за всі інші утворення асоціюються з особистістю, вони немов „персоніфікують” у собі замкнені простори. Оскільки вершині ієрархії – Центрові – притаманна надзвичайна семіотична насиченість, підвищення статусу міста пов'язане з активізацією його семіосфери, свідченням чого є продукування нових текстів і смислів (у тому числі й міфологічних).

Уточнено етимологію та зміст понять „центр”, „провінція”, „периферія”, а також запропоновано детальний аналіз методологічного потенціалу схеми „центр-периферія” (Т. Борисова, Д. Давидов, Ж. Дерріда, Є. Кононенко, В. Личковах, Л. Савицька, Є. Трембовельський). Виявлено розбіжності у тлумаченні сучасними науковцями кількості елементів культурного ландшафту. Традиційним стало використання бінарної опозиції „центр-периферія”, або „центр-провінція”, що має одне значення. При цьому центрові протиставляється недиференційований простір, який зазвичай називається провінцією (або периферією). Одночасно спостерігається тенденція до диференціації ландшафту, вирізнення в ньому провінції, периферії та кордону як самостійних елементів.

Конкретизовано структуру міської культури як семіотичного механізму, що генерує інформацію (П. Акройд, І. Барсова, П. Вайль,

Г. Грабович, В. Новіков, Н. Осипова, О. Трейвиш). Визначено основні елементи міста як складної системи знаків: реальна історія, продуковані містом тексти, створені із застосуванням різних мовних систем (архітектура, література тощо), а також міфологічні тексти. Ступінь семіотичної насиченості культурної сфери міста залежить від активності функціонування цих компонентів і від рівня їхньої значущості. Ці ж фактори в сукупності впливають на позиційний рівень міста в ієрархії ландшафту. Семіотично насичене місто виконує функції Центру. Місто, де спостерігається низький рівень семіотичних процесів, приречено бути Периферією. Водночас спостерігається зворотній вплив статусу міста на визначення лінії його „поведінки”, включаючи й характер створюваних текстів/міфів.

З'ясовано значення міфології як активно функціонуючого елемента семіосфери міста. Входячи в складні взаємини з архітектурою та просторовою організацією, міфологічні утворення стають каталізаторами процесів семіотизації міста. Вулиці, окремі райони, будівлі стають об'єктом міфологізації, набувають нових, більш складних значень. Одночасно характер міфів впливає на формування образу міста.

У другому розділі „Семіосфера Харкова: міфи та реальність „нового” культурного простору” здійснено ландшафтно-герменевтичний і семіотичний аналіз харківського культурного простору. Основою підходу до вивчення семіосфери Харкова в системі координат „Центр-Провінція-Периферія-Кордон” стали два положення. Перше: Харків тлумачиться як частина „нового” українського простору, що знаходиться на стадії формування зв'язків між елементами системи та суттєвою ознакою якого є процеси самоідентифікації регіонів і міст. Друге: за умови пристосування до „нових” ролей у культурному ландшафті сучасної України Харків (втім, як і інші українські міста) постає як пострадянське утворення. При цьому простір колишньої імперії (насамперед, простір Росії) за інерцією сприймається як „культурний горизонт”.

Підрозділ 2.1. „Специфіка культурного ландшафту Харкова в історичній перспективі” присвячено виявленню факторів, що вплинули на формування харківського культурного простору як цілісної системи протягом XVII-XX століть (М. Андрущенко, І. Драч, Г. Згурський, О. Кононова, А. Лейбфрейд, А. Ротенберг, Л. Танюк, О. Шило, П. Шпара, а також твори і спогади О. Вишні, І. Губаренко, М. Йогансена, А. Куліш). З'ясовано, що семіосфері Харкова притаманна

ландшафтно-семіотична амбівалентність. Виконання функцій останнього південно-східного форпосту Російської держави з точки зору семіотики наділяє місто ознаками ексцентричного простору (подібно до Санкт-Петербургу на півночі). Водночас розбудова харківської фортеці за московськими фортифікаційними правилами того часу з яскраво вираженим радіальним типом планування свідчить про просторову організацію, притаманну концентричному місту (наслідування Москві). Отже, спостерігається ефект своєрідного компромісу між географічними факторами та людською діяльністю, зорієнтованою на ствердження *центральної* позиції міста в ландшафті. Така специфіка обумовила появу численних амбіційних проєктів, метою яких було декларування власної вагомості та унікальності (наприклад, добудова до Успенського собору Олександрівської дзвіниці на честь перемоги у Вітчизняній війні 1812 року, що виявилася вищою за дзвіницю Івана Великого в Москві, тобто найвищою в Російській імперії).

Проаналізовано радянський період в історії Харкова, зокрема „золотий вік” (1919–1934 роки), коли місто було столицею Радянської України. Визначено суттєві риси культурного простору: орієнтація на Москву як на міфічний Центр, актуальність у просторі Харкова утопічних ідей (проявом яких є гігантomanія), пріоритет розміру як топологічної ознаки ландшафту.

У підрозділі 2.2. „Харків у „новому” культурному просторі України” досліджено особливості „поведінки” сучасного міста з урахуванням накопиченого ним „інформаційного багажу”, а також з огляду на зміни, що відбуваються у семіосфері незалежної країни (Ю. Андрухович, С. Вовканич, Т. Возняк, Л. Кияновська, Т. Мартинюк, М. Попович, М. Рябчук). З’ясовано, що багатовекторні процеси регіоналізації та диференціації сучасного українського простору визначають суттєві регіональні відмінності. При цьому регіональні центри виконують функції трансляторів самоідентифікаційних концепцій (так, поряд із „проукраїнськими” тенденціями у культурному просторі сучасного Харкова актуальними залишаються рудиментарні елементи радянського простору, що обумовлюють специфіку культурних стосунків з Києвом і Москвою). Одночасно неусталеність зв’язків всередині новоствореної системи української культури пояснює невизначеність її компонентів – позицій Провінції, Периферії, Кордону та, насамперед, Центру, функції та права якого стають приводом і метою „змагання” великих провінційних міст.

Здійснено також порівняльний аналіз досвіду сучасної української культури з французькою періоду 1940-х – 1980-х років, виявлено деяку спільність процесів регіоналізації та децентралізації (поширення фестивального руху, починаючи з фестивалів театрального мистецтва, організованих Ж. Віларом у Авіньйоні).

Суттєвою ознакою „нового” українського простору є надзвичайна централізованість ландшафту, що обумовлює водночас сакралізацію Києва та маргіналізацію решти території. У такій ситуації одним із засобів подолання „дефіциту статусу” є активне продукування міської міфології. Регіонами та містами України формується доктрина „центральності” (М. Рубчак), що полягає у розвитку ідеї альтернативного центру (наприклад, Львів з ідеєю „центральноєвропейського міста”). У семіосфері Харкова активно функціонують міфи „східнослов’янськості” та „Першої столиці”, котрі політично і культурно заангажовані та ілюструють модель поведінки Харкова по відношенню до Києва як сьогочасного Центру та Москви як Центру колишнього. Зростає кількість україно-російських проєктів, що стверджують статус Харкова як своєрідного „мосту культури” між Україною та Росією (В. Гаташ). Міфологема Першої столиці активно функціонує в різних „харківських текстах”: передачах телеканалу „Перша столиця”, маршрутах екскурсійного автобусу, назвах та оформленні виробів харчової промисловості. Для декларування ідей центральності та унікальності у культурній сфері застосовуються найбільш ефективні форми комунікацій, яким притаманні масовість, презентабельність, резонансність.

Отже, сучасний Харків за своїм статусом може бути визначений як Провінція, маргінальність якої пов’язана з намаганням набути позиції контрцентру (за аналогією до позиції Санкт-Петербургу в культурному ландшафті Росії). Орієнтуючись на поліцентричну модель культурного простору, де актуалізується принцип паритету кількох центрів, Харків намагається протиставити Києву власну ієрархію культурних вартостей, власну модель культурної ідентифікації, загалом – власний єдиний культурний *текст міста* як атрибут самодостатнього культурного суб’єкту. Паралельно зусилля харківської еліти спрямовані на формування концентричного (за Ю. Лотманом) образу міста. При цьому факторами, що обумовлюють досягнення цієї мети, є підвищення рівня семіотичної насиченості, зростання кількості метатекстових описів семіосфери міста, активізація репрезентативної функції Центру, спрямування міграційних потоків до міста тощо.

Третій розділ „Фестиваль – місто: проблема культурного статусу” розкриває взаємозв’язок міської культури з її продуктом – фестивалем – у контексті просторової семіотики. Місто та фестиваль постають у вигляді знакових систем. При цьому в процесі аналізу та інтерпретації текстів виявляється їхня ієрархічність, підпорядкованість головній ідеї, яка набуває значення метатексту. Для фестивалю такими є художня та ідеологічна концепція, для міста – той міф, що пояснює дійсність і виконує функції моделі культурної ідентифікації.

У підрозділі 3.1. „Фестиваль як феномен європейської культури” досліджено історію виникнення та шляхи розвитку фестивального руху в Європі та Україні на матеріалі мистецького життя ХІХ–ХХ століття. Виявлено зв’язок перших фестивалів з розважальною/святковою культурою міста, протиставленою культурі села, та, згодом, з культурою столичного міста, протиставленою культурі провінційного/периферійного міста. Однак надзвичайно швидке розповсюдження фестивалів у другій половині ХХ століття обумовлене процесами децентралізації та регіоналізації європейського (а потім і пострадянського) простору та свідчить про масову „профанацію” фестивалю як надлишкового продукту столичної культури.

Визначено притаманні фестивалю ознаки, „запозичені” у свята: принцип масовості та резонансності, стабілізація часу та простору проведення. Суттєвою ознакою фестивалю є те, що він безпосередньо асоціюється з конкретним містом (загальне правило: чим „провінційніше” місто, тим вагоміша роль фестивалю). Місто продукує такі культурні феномени, як фестиваль, а цей, у свою чергу, „створює” семіосферу міста. Місто як просторова одиниця визначає себе в тій самій просторовій системі координат, намагаючись набути центральної позиції. На цей результат „працюють” усі його семіотичні елементи, включаючи міфологію. Фестиваль як продукт міської семіосфери та суб’єкт культурного простору також залучений до „змагання” міст з приводу статусу Центру. Він також намагається зайняти найвищу позицію у фестивальному просторі країни (чи навіть світу), набувши значення провідного мистецького проекту. Виникає своєрідна взаємозалежність: просторово-ідентифікаційний дискурс міста стає загальним і для фестивалю, який при цьому своїми текстами дублює його.

Визначено особливості сучасного українського фестивального руху, спираючись на дослідження вітчизняних мистецтвознавців та культурологів (К. Берденникова, Я. Іваницька, І. Карабиць, І. Сікорська,

Б. Сюта, Н. Товстоп'ят, Ю. Чекан, Є. Щоткіна). Сприймавши Незалежність як можливість підвищення позиційного рівня, практично всі міста України залучилися до „змагання” на найбільшу кількість фестивалів та їхню „міжнародність”. Важливу роль при організації форумів відіграє принцип атракціону, застосування якого спрямоване на залучення широкої аудиторії.

Проаналізовано специфіку столичних, провінційних і периферійних фестивалів „Бах-фест” (Суми), „Від Різдва до Різдва” (Дніпропетровськ), „Два дні та дві ночі” (Одеса), „Золотоверхий Київ”, „Київ Музик Фест”, „Контрасти” (Львів), „Музичні прем'єри сезону” (Київ), „Органум” (Суми), „Фарботони” (Канів). Виявлено типологію сучасних українських музичних фестивалів за системою критеріїв визначення їхнього статусу (рівень семіотичної насиченості, інтенсивність обміну з іншими культурами в репертуарному та виконавському аспектах, рівень самоопису, рівень значущості знаково-символічної діяльності: якість презентованих творів і професійність виконання, специфіка слухацької аудиторії та концертних залів, цінова політика як індикатор рівня попиту на академічне мистецтво у семіосфері міста, художня концепція фестивалю та її втілення, реалізація гуманітарних проєктів, появи яких сприяв фестивалю). Результати узагальнено в таблиці. З'ясовано, що проаналізовані за комплексом критеріїв фестивалі виявляють статусну неоднозначність. Семіотичний статус фестивалю може співпадати чи не співпадати з адміністративно-територіальним положенням та семіотико-культурним потенціалом міста, де він проводиться.

У підрозділі 3.2. „Фестиваль класичної музики „Харківські асамблеї” досліджено історію виникнення та проведення фестивалю з метою визначення його культурного статусу (Т. Веркіна, Г. Ганзбург, І. Іванова, В. Коротич, А. Мізітова, А. Покроєв, О. Рощенко, В. Сирятський, М. Скірта, О. Чепалов, М. Черкашина-Губаренко, Л. Шаповалова, А. Шуклінова). З'ясовано причини створення фестивалю, визначено вплив міфологем „Першої столиці” та „східнослов'янськості” (як моделей культурно-просторової ідентифікації, актуальних для всіх рівнів семіотичної матрешки „місто – організатор – фестиваль”) на художні пріоритети та завдання „Харківських асамблеї”. Головними орієнтирами в культурному просторі є визнання за класичною академічною музикою статусу абсолютної, універсальної вартості та пріоритет класики перед сучасною музикою. Створення „моди на класику”, поширення її в

молодіжному середовищі супроводжується протиставленням її масовій культурі як маргінальній. Харків декларується як центр академічного мистецтва, що поновлює свої частково втрачені позиції у культурному просторі Європи. Одночасно місто постає в ролі репрезентатора України в світі, „налагоджуючи” стосунки з іншими країнами, з якими пов’язані життя і творчість композиторів-класиків. Нарешті, фестиваль має виконувати певні метатекстові функції, а саме - позбувшись „догматичної клітки”, репрезентувати українську музику, визначити її місце в контексті світової класичної спадщини.

У контексті харківського фестивалю „асамблея” означає союз, співдружність митців, які народилися, навчалися або працювали в Харкові (реалізується проект „всесвітнього союзу харків’ян”). Слово „асамблея” відсилає також до іншого тексту – асамблей, впроваджених у 1718 році Указом царя Петра I. „На озброєння” організаторами харківського фестивалю взяті основні засади петровських асамблей: орієнтація на європейські вартості („вікно в Європу”) та „примусове” просвітництво, що в межах харківського форуму трансформується в боротьбу за академічне мистецтво та проти „популярної”, масової культури. Разом з ідеєю „союзу харків’ян” вказані засади є тими „трьома китами”, на яких базується концепція фестивалю. Отже, концепцію форуму, за положеннями просторової семіотики, можна інтерпретувати так: декларування Харкова як столиці класичної музики та центру академічного просвітництва, зорієнтованих на європейський культурний контекст взагалі та східнослов’янський зокрема.

Розкрито принципи формування концертних програм „Асамблей”. З’ясовано, що основу репертуару складають „хрестоматійні” твори композиторів Західної Європи (Й. Баха, Л. Бетховена, Й. Брамса, Ф. Ліста, В. Моцарта, Г. Персела, Ф. Шуберта, Р. Шумана) та Росії (М. Глінки, С. Рахманінова, П. Чайковського, А. Шнітке, Д. Шостаковича), поряд з якими звучить українська (класична та сучасна) музика. Віддаючи перевагу загальновідомій музиці, тобто шедеврам світової спадщини, організатори харківського фестивалю проявляють певний консерватизм, навіть ортодоксальність. За умов загального захоплення „новим” вони зберігають вірність канонам „старого”. В цьому – самий імідж харківської виконавської школи як „цитаделі академізму”, а також своєрідне декларування опозиційності по відношенню до модного сьогодні постмодерністського дискурсу в мистецтві з його розмиванням структури та запереченням стилю, орієнтацією на створення „малозрозумілих” текстів. Харків’яни свідомо

відмовляються від „прем'єрної” функції на користь функції „хрестоматійної”, „ретроспективної”, адже хрестоматія – це завжди квінтесенція, метатекстове структурування культури, відбір „головних” і відкидання „побічних” текстів (функція Центру).

Особливості репертуарної політики „Харківських асамблей” пов'язані з культивуванням парадигми „класика”. Наприклад, вона реалізується у зіставленні української музики з класичною західноєвропейською – своєрідним культурним „мірилом”. Організатори „Асамблей” роблять ставку тільки на „високоякісний національний продукт”, що може гідно конкурувати з визнаними світовими шедеврами. Тематика „Асамблей” („Моцарт і українська класична музика”, „Ф. Шуберт і український романтизм”) свідчить про прагнення харків'ян підвищити статус українського мистецтва, залучивши його до світового музичного контексту. У фестивальных програмах виконувалися твори композиторів-класиків (Д. Бортнянський, М. Леонтович, М. Лисенко, В. Косенко, І. Шамо), сучасних майстрів (В. Бібік, В. Губаренко, В. Золотухін, М. Кармінський, В. Пацера, В. Птушкін, М. Скорик, Є. Станкович, М. Степаненко, М. Стецюн, Л. Шукайло), а також молодих композиторів (І. Альбова, О. Белинський, А. Гугель, О. Грінберг, І. Гайдено, Л. Котохін). Пропонуючи широкий жанровий діапазон, „Асамблеї” створюють повноцінну картину класичної музики тієї доби чи композитора, мистецтво яких стає „протагоністом” фестивалю. На периферії репертуару залишається лише оперний жанр, нестачу якого поповнюють концертні виконання опер або їх фрагментів („Весільний вексель” Дж. Россіні, „Три мішки хитроців” М. Стецюна, „Дідона та Еней” Г. Персела, „Сокил” Д. Бортнянського).

Проаналізовано рівень насиченості фестивалю культурними подіями (наукові конференції, поетичні вечори, художні та книжкові виставки, фотоекспозиції тощо), визначені принципи формування виконавського складу, з'ясовано особливості концертних комунікацій (модель поведінки публіки, виконавців і конферансьє, специфіка концертних залів). Визначено рівень метатекстових описів подій фестивалю, особливості цінової політики, а також функції гуманітарних проєктів – „супутників” „Харківських асамблей” (фестивалю „Музика – наш спільний дім”, конкурсу юних піаністів В. Крайнева, дитячого конкурсу піаністів ім. П. Луценка, міжнародних конкурсів молодих піаністів і вокалістів, заходів Шубертівського товариства в Харкові). Відтворено діючу модель „Харківських асамблей” як одного з факторів подолання провінційного статусу міста.

ВИСНОВКИ

У результаті здійсненого дослідження з'ясовано закономірності поширення фестивального руху в українській культурі кінця ХХ – початку ХХІ століття, визначено особливості статусної ідентифікації сучасних українських фестивалів і сформульовано такі висновки:

1. Починаючи з 1990-х років, в українському культурному просторі активізується фестивальний процес. Більша частина всіх мистецьких подій в Україні відбувається саме в межах численних фестивалів, які проводяться протягом усього календарного року. Фестивалі сформували новий регламент культурного життя, нову модель споживання мистецтва: якщо раніше публіка „існувала” в режимі концертного сезону, насиченого гастрольними подіями, то тепер – від фестивалю до фестивалю. В умовах зниження гастрольної активності (особливо відчутної на периферії) фестивалі стають своєрідним ексцесом культурного життя, екстраординарним заходом. Фестивалі сприяють подоланню так званої „ностальгії за святом”, але за святом корпоративним, втілюючи надії інтелектуальної еліти щодо поліпшення стану сучасного культурного життя. Про це свідчить поява „синдрому очікування мистецького ексцесу” та виникнення моди на фестивалі.

2. З'ясовано, що багатовекторні процеси регіоналізації та децентралізації сучасного українського простору визначають суттєві регіональні відмінності. При цьому важливим чинником організації „нового” простору є дія „структурної інерції”, внаслідок чого відбувається „розпаковка радянського багажу”. Поряд із намаганням Києва ствердити себе як адміністративну столицю та культурний Центр, спостерігається тенденція до створення альтернативних локальних центрів. У музичній культурі такими є насамперед консерваторські міста, що мають достатньо розвинену систему музичної освіти, закладів культури та мистецьких колективів. Процеси децентралізації культурного простору України та поширення фестивального руху знаходяться у відношеннях взаємної залежності. Фестиваль стає оптимальною формою проведення музичних акцій, яка характеризується великою резонансністю та відповідає прагненням міст і регіонів підвищити свій статус у „новому” культурному ландшафті України, де тривають процеси „локального центрування” системи. Інформаційна насиченість фестивалю, що у багато разів перевищує звичайний сезонний рівень, значно ускладнює та урізноманітнює міську семіосферу, стимулюючи подолання „точки критичної маси” у процесі

„зміни центра та периферії” (Ю. Лотман). Отже, фестиваль набуває значення фактору підвищення культурного статусу міста.

3. Сучасний статус Харкова в культурному ландшафті України визначено як Провінція, маргінальний стан якої пов'язаний із намаганням набути позиції контрцентру (за аналогією з позицією Санкт-Петербургу в просторі російської культури). В семіосфері міста зазначеного періоду значно активізується знаково-символічна діяльність: актуальності набуває ідея поліцентричного простору, пов'язана з мотивом „реваншу” – повернення колишнього столичного статусу Харкова, зростає популярність „східнослов'янського” міфу та міфу Першої столиці, поширюються тексти, які транслюють ідеї Центру (або „центральності”) та „винятковості”. Одним із найефективніших засобів декларування „столичності” міста стають численні фестивалі, про що свідчить визначення Харкова як „фестивального центру України” (К. Шердіц).

4. Дослідження фестивалю як феномену культури виявило його початковий зв'язок із культурою міста (згодом – столичного). В якості саме столичного атрибуту фестиваль активно експлуатується сучасними провінційними містами України. Симптоматичним є зміщення акцентів у фестивальной критичі з власне музичних проблем на фінансові, організаційні та проблеми, пов'язані з визначенням статусу міста. Однією з головних ознак фестивалю як семіотичного утворення є специфічний комунікативний канал, в межах якого відбуваються процеси ідентифікації людини, в тому числі й за територіальною ознакою. Простір фестивалю утворюється за принципом сакрального кола: публіка, що потрапляє до нього, набуває статусу „справжніх цінителів мистецтва”. Місто-організатор фестивалю декларується як унікальний епіцентр мистецьких подій, що приваблює до себе публіку з інших міст. Важливою функцією, що покладається на сучасні фестивалі, є „прорив” українського мистецтва до європейської та, ширше, світової культури. „Усуваються” кордони і налагоджуються культурні зв'язки з іншими країнами. У цьому діалозі українська культура отримує можливість самоідентифікації, завдяки чому вирішується нагальна проблема незалежної держави. Отже, виконуючи функції „свята”, „душі” міста, фестиваль одночасно стає репрезентатором міста в Україні та за кордоном.

5. Сучасні українські музичні форуми підпорядковані певній типології, в основу якої покладено критерії визначення статусу культурного суб'єкту як семіотичного утворення, а саме: рівень

семіотичної насиченості, інтенсивність обміну з іншими культурами, рівень самоопису, рівень значущості знаково-символічної діяльності, специфіка аудиторії та концертних залів, цінова політика, художня концепція, реалізація гуманітарних проєктів. Використовуючи матрицю культурного простору як методологічний „шаблон”, дається оцінка фестивалістичним подіям з точки зору їхньої семіотичної відповідності чи то столичній, чи то провінційній культурі тощо.

6. Специфіка міської семіосфери як культурного простору, де народжується фестиваль, певною мірою обумовлює загальний рівень мистецького заходу та стає джерелом його художньої концепції. Одночасно і фестиваль як текст, що ускладнює міську семіосферу, впливає на позицію міста в ієрархії культурного ландшафту України. Виникає своєрідна взаємозалежність, яка спричиняє дублювання культурних дискурсів, що декларуються: міського – у просторі фестивалю, фестивалістичного – у міській семіосфері.

7. Ландшафтно-герменевтичний і семіотичний аналіз „Харківських асамблей” виявив зв’язок декларованих засад фестивалю з активно функціонуючими в міській семіосфері міфами „східнослов’янськості” та „Першої столиці”. Концепція фестивалю, задекларована в його назві, послідовно розкривається у низці ідей, реалізації яких має сприяти проведення „Асамблей”: „столиця класичної музики”, „столиця академічної музичної освіти”, „вікно в музичну Європу”, „центр україно-російського культурного обміну” тощо. Актуальності набуває також втілення проєкту „всесвітнього союзу харків’ян”, що формує позитивний образ харків’янина. На тлі тотального захоплення сучасною музикою, зокрема українською, яка досить часто входить до програм вітчизняних фестивалів, „Харківські асамблеї” орієнтовані на культивування парадигми „музична класика”. Виконання охоронної функції щодо хрестоматійного репертуару пов’язане з прагненням відновити втрачену в умовах постмодерної ситуації ієрархію стилів і жанрів, вершиною якої є класичне мистецтво. Така концепція дозволяє харків’янам декларувати „Асамблеї” як єдиний фестиваль класичної музики в Україні.

8. У результаті дослідження історії „Харківських асамблей” встановлено, що за рівнем семіотичної насиченості, рівнем значущості знаково-символічної діяльності в репертуарному аспекті, за специфікою концертних залів і ціновою політикою фестиваль посідає позицію культурного Центру. Рівень самоопису, рівень значущості знаково-символічної діяльності у виконавському аспекті, специфіка слухачької

аудиторії, художня концепція та реалізація гуманітарних проектів у межах „Асамблей” можуть бути визначені як такі, що належать до семіосфери Провінції. За критерієм інтенсивності обміну з іншими культурами „Асамблеї” посідають позицію контрцентру, що обумовлено європейськими та східнослов'янськими культурними орієнтирами організаторів фестивалю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Зуєв С. „...не тільки для забави, але й для діла” // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 21. – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2002. – С. 32-36.
2. Зуєв С. Фестивальний діалог мистецтв // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 25. – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2003. – С. 25-27.
3. Зуєв С. „Харківські асамблеї”: діалог української та світової музичної спадщини // Українська та світова музична культура: сучасний погляд: Наук. вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського. – Вип. 43. – Кн. 2. – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2005. – С. 96-104.
4. Зуєв С. Провинціальний фестиваль по-французьки // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Г.Берліоз та світова культура: Зб. наук. пр. – Вип. 12. – Х.: ХДІМ ім. І.П. Котляревського, 2003. – С. 297-306.
5. Зуєв С. Чайковский и Сумщина в перспективе ландшафтной герменевтики // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Спадщина П.І. Чайковського: на шляху в ХХІ століття: Зб. наук. пр. – Вип. 13. – Х.: ХДІМ ім. І.П. Котляревського, 2004. – С. 308-312.

АНОТАЦІЇ

Зуєв С.П. Сучасний культурний простір та семіотика музичного фестивалю (на матеріалах Харкова). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01 – теорія та історія культури. – Харківська державна академія культури. – Харків, 2007.

Дисертація присвячена дослідженню сучасного українського фестивального руху. В роботі проаналізовано вплив процесів децентралізації, що відбуваються в „новому” культурному просторі, на

динаміку розповсюдження музичних форумів, а також з'ясовано особливості організації фестивалів з точки зору їхнього „місця розташування”. Культурне середовище міста, де проводиться фестиваль, досліджується як фактор, що обумовлює загальний рівень мистецького заходу та його художню концепцію. Одночасно фестиваль тлумачиться як захід, котрий виконує функції каталізатора семіотичних процесів: його інформаційна насиченість, яка у багато разів перевищує звичайний сезонний рівень, значно ускладнює міську семіосферу та стимулює подолання „точки критичної маси” у процесі „зміни центру-периферії”. У дисертації досліджено специфіку семіосфери Харкова, визначені основні риси міського культурного простору. Застосовуючи ландшафтно-герменевтичний і семіотичний аналіз, а також запропоновану систему критеріїв визначення культурного статусу українських фестивалів, виявлено їхню типологію. У результаті дослідження встановлено, що оцінка фестивальних „текстів” за комплексом критеріїв виявляє їх статусну неоднозначність. З'ясовано позиційний рівень фестивалю класичної музики „Харківські асамблеї” у культурному ландшафті України.

Ключові слова: фестиваль, культурний ландшафт, семіосфера міста, децентралізація, культурний статус, міф.

Зуев С.П. Современное культурное пространство и семиотика музыкального фестиваля (на материалах Харькова). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.01. – теория и история культуры. – Харьковская государственная академия культуры. – Харьков, 2007.

Диссертация посвящена изучению современного украинского фестивального движения. Применяя ландшафтно-герменевтический и семиотический анализ, а также предложенную систему критериев культурного статуса фестивалей, определена позиция фестиваля классической музыки „Харьковские ассамблеи” в культурном ландшафте Украины.

В работе проанализировано влияние процессов регионализации и децентрализации, происходящих в украинском культурном пространстве периода Независимости, на развитие фестивального движения. Сопутствующий активизации регионов фестивальный бум свидетельствует о стремлении провинциальных и периферийных городов занять приемлемое место в „новом”, еще формирующемся

культурном ландшафте страны. При этом на фестиваль возлагаются специфические функции катализатора семиотических процессов: его информационная насыщенность, многократно превышающая обычный сезонный уровень, значительно усложняет городскую семиосферу и стимулирует преодоление „точки критической массы” в процессе „смены центра-периферии”.

Исследованы особенности культуры города как семиотического механизма, генерирующего информацию, и выявлены составляющие ее элементы: реальная история, тексты, продуцируемые городом с помощью различных языковых систем, а также мифы. Установлено, что фестиваль, подобно празднику, выполняет мифогенную функцию в структуре городской культуры.

Поскольку организация фестиваля связывается со стремлением повысить культурный статус города в украинском и мировом масштабе, возникает проблема соотношения декларированных в фестивальном пространстве идей и позиций с реальной значимостью проекта. В результате исследования установлено, что оценка фестивальных „текстов” по комплексу критериев выявляет их статусную неоднозначность. Независимо от административного статуса города, где проводится фестиваль, его семиотические показатели могут соответствовать культуре Центра, Провинции или Периферии. Возникает своеобразный парадокс: фестиваль как изначально столичный феномен, использующийся провинциальными городами в качестве атрибута Центра, в условиях новой культурной практики и по причине увеличения количества фестивалей становится симптомом провинциальности.

В диссертации более детально рассмотрен фестиваль классической музыки „Харьковские ассамблеи” как продукт семиосферы города и одновременно культурный субъект. Определена взаимосвязь активно функционирующих в культурном пространстве Харькова мифологем „Первой столицы” и „восточнославянскости” с художественными приоритетами, задачами и общей концепцией фестиваля (декларирование Харькова как столицы классической музыки и центра академического просвещения, ориентированных на европейский и восточнославянский культурный контексты).

Ключевые слова: фестиваль, культурный ландшафт, семиосфера города, децентрализация, культурный статус, миф.

Zuyev S.P. The modern cultural space and the semiotics of the music festival (on material of Kharkov). – Manuscript.

The dissertation for scientific degree of the candidate of science in History of Art, speciality 17.00.01 – Theory and History of Culture. – Kharkiv State Academy of Culture. – Kharkiv, 2007.

The dissertation is devoted to the research of modern Ukrainian festival movement. The work contains the analysis of influence of decentralization processes which take place in „a new” cultural space on the dynamics of spreading of music festivals. Peculiarities of festival organization and their „location” have been examined. The cultural surroundings are considered to be the factor influencing the general level of art action and its artistic conception. At the same time a festival is proved to be an action which fulfils the functions of catalyst of semiotic processes: its informativeness, exceeding in many times an ordinary seasonal level, considerably complicates the overcoming „the points of critical mass” in the process „of center-peripheral changes”. In this research semiosphere of Kharkiv has been explored. The main features of local cultural space have been determined. Using landscape hermeneutic and semiotic analyses, as well as criterion of determination of festival cultural status, its typology has been exposed. As a result it has been stated that the estimation of festivals „texts” on the basis of set of criteria points out its status ambiguity. The positional level of classic music festivals has been determined in the cultural landscape of Ukraine.

The key words: festival, cultural landscape, semiosphere of the city, decentralization, cultural status, myth.

Підписано до друку Формат 60x84/16. Гарн. New Times.
Друк ризограф. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 63

Надруковано у редакційно-видавничому відділі
СумДПУ ім. А.С.Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

453029

✓ Ар

АВ 70.892

МИСТ

Δ003